

Cysylltiadau yn gwneud cymunedau

Rôl Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol
mewn grantiau seilwaith lleol

2021

Awduron: Temoor Iqbal,
Anne-Mari Hall

Cynnwys

Cyflwyniad	3
Sut rydym yn cefnogi seilwaith cymunedol	7
Darparu swyddi a rhoi hwb i economïau lleol	10
Swyddi yn y gymdogaeth	10
Darpariaeth rheng flaen	12
Hwyluso perchnogaeth gymunedol	14
Conglfeini cymunedol	15
Egni Lleol	16
Adeiladu ac adnewyddu mannau a rennir	17
Dull ailadroddol	17
Dyluniadau crand	19
Gwella hygyrchedd	20
Brwydro yn erbyn unigedd a dod â phobl at ei gilydd	21
Adeiladu cyfalaf cymdeithasol	21
Yr amgylchedd adeiledig fel asiant ar gyfer newid	23

Cydnabyddiaethau:

Hoffem ddiolch i'r elusennau, grwpiau cymunedol ac unigolion y mae eu gwaith yn cael ei gydnabod yn yr adroddiad hwn.

Hoffem ddiolch hefyd i'r cydweithwyr a roddodd gefnogaeth, ac a ddeliodd yn amyneddgar â'n ceisiadau parhaus am wybodaeth: Elen Davies, Francesca de Munnich, Peter Dobson, Jason Flynn, Scott Hyland, Owen Jones, Natasha Ley, Hywel Lovgreen, Rob Malyan, Paul Mason, Julia Parnaby, Vicki Smith, Andy Wood, Katie Young.

Cyflwyniad

Mae cymunedau'n rhwym wrth eu cysylltiadau. Mae'r rhain yn cynnwys cysylltiadau anniriaethol fel gwasanaethau sy'n dod â phobl ynghyd, a chysylltiadau diriaethol fel manau cymunedol a rennir i bobl eu cyfarfod.

Gyda'i gilydd, mae'r elfennau sy'n hwyluso'r cysylltiadau hyn yn rhan allweddol o seilwaith cymunedol cymdogaeth. Mae hyn yn hanfodol o ran cefnogi trigolion ardal i weithredu fel cymuned, gydag ymchwil yn canfod y gall ymyriadau seilwaith wella lles cymunedol¹ ac yn arfogi pobl i gymryd rhan weithredol yn eu cymunedau.²

Yn yr adroddiad hwn, rydym yn rhannu rhai o'r ystod eang o ffyrdd yr ydym yn ariannu seilwaith cymunedol a'r gwahaniaeth y mae'r grantiau hyn yn ei wneud. Edrychwn ar ein cefnogaeth i fusnesau cymunedol i weld sut y maent yn darparu swyddi a hyfforddiant i breswylwyr ac yn helpu i arallgyfeirio economïau lleol. Rydym yn dangos sut mae ein grantiau wedi helpu trigolion a grwpiau i fynd ag adeiladau i berchnogaeth gymunedol er mwyn ehangu'r ddarpariaeth o leoedd fforddiadwy i fyw a gweithio ynddynt.

Rydym hefyd yn dangos sut mae ein grantiau i gefnogi manau a rennir fel neuaddau pentref a chanolfannau cymunedol yn helpu i fynd i'r afael ag unigrwydd ac arwahanrwydd, a sut mae gwelliannau hygyrchedd yn sicrhau bod pob aelod o'r gymuned yn gallu cael mynediad i'w seilwaith a rennir. Yn ystod y pum mlynedd rhwng 2016/17 a 2020/21, rydym wedi dyfarnu tua £650 miliwn i gefnogi'r meysydd hyn a mwy.

Beth ydym ni'n ei olygu wrth 'seilwaith cymunedol'?

Yn yr ystyr ehangaf, mae seilwaith cymunedol yn cyfeirio at yr holl ddarpariaeth ffisegol a lefel gwasanaeth sy'n caniatáu i gymuned weithredu. Mae hyn yn ymestyn yr holl ffordd o barciau a meysydd chwarae i'r systemau sy'n cefnogi gwasanaethau cynghori a gofal. Yn yr adroddiad hwn, fodd bynnag, rydym yn canolbwyntio'n bennaf ar y seilwaith ffisegol, ymarferol, diriaethol a hwylusir gan y sector gwirfoddol a chymunedol, y mae cymunedau'n berchen arno, yn ei ddefnyddio ac yn ei rannu bob dydd. Mae hyn yn cynnwys:

- Datblygiadau sy'n eiddo i'r gymuned: prosiectau tai, gorsafoedd ynni, canolfannau hamdden a strwythurau eraill a ddarperir fel arfer gan gynghorau lleol neu gwmnïau preifat, sy'n cael eu datblygu gan breswylwyr neu sy'n cael eu cymryd i berchnogaeth gymunedol i atal

gwerthu a sicrhau darpariaeth barhaus sy'n diwallu anghenion lleol.

- Adeiladau cymunedol: neuaddau pentref, canolfannau cymunedol a lleoliadau aml-ddefnydd eraill a rennir lle mae cymun yn dod at ei gilydd i gynnal digwyddiadau a chyfarfodydd lleol.
- Datblygiadau sy'n eiddo i'r gymuned: prosiectau tai, gorsafoedd ynni, canolfannau hamdden a strwythurau eraill a ddarperir fel arfer gan gynghorau lleol neu gwmnïau preifat, sy'n cael eu datblygu gan breswylwyr neu sy'n cael eu cymryd i berchnogaeth gymunedol i atal gwerthu a sicrhau darpariaeth barhaus sy'n diwallu anghenion lleol.

Mae seilwaith cymunedol sy'n mynd i'r afael ag anghenion lleol yn arbennig o bwysig i gymdeithas sy'n deillio o bandemig Covid-19. Wrth i gymunedau ledled y DU geisio ymgorffori gwytnwch, manteisio ar fondiau sydd newydd eu creu ac ailffocysu ar yr hyn sydd ar garreg eu drws, mae mwy o ymgyrch dros berchnogaeth leol a chyfres o asedau sy'n gyffredin sy'n rhoi ymdeimlad o le a balchder lleol. Rydym yn ariannu dyluniad meddylgar lleoedd a mannau sy'n diwallu'r anghenion hyn, sy'n agweddau allweddol ar les.³

Bwriedir yr adroddiad hwn ar gyfer pobl sy'n sefydlu, yn comisiynu neu'n darparu gwaith seilwaith cymunedol, neu sy'n dymuno cael ymdeimlad o flaenoriaethau cymunedol i lywio gwaith sy'n seiliedig ar weithfeydd. Rydym wedi defnyddio mewnbwn a gwerthusiadau gan ddeiliaid grantiau ar raglenni mawr fel [Big Local](#) a [Power to Change](#), ac ymchwil i amrywiaeth o grantiau llai i ddysgu am ehangder, amrywiaeth a ffocws y gwaith seilwaith cymunedol yr ydym yn ei ariannu ledled y DU.

Power to Change, Anglers Rest

Gwneud Gwhaniaeth

Grantiau i gefnogi'r gwaith o ddatblygu seilwaith cymunedol ledled y DU*

Cymunedau mewn rheolaeth

- **589** o adedau'n cael eu rhoi mewn perchnogaeth gymunedol, megis tyrbinau gwynt a chanolfannau hamdden.
- **163** o gymunedau sy'n gyfrifol am sut y caiff eu hardaloedd lleol eu datblygu drwy Big Local a Invest Local.
- **83,000** erw o dir yn cael ei roi mewn dwylo cymunedol drwy Gronfa Tir yr Alban.
- Adeiladwyd **889** o gartrefi cymunedol, 1,282 o fusnesau cymunedol a gefnogwyd a buddsoddwyd £40 miliwn mewn ynni cymunedol drwy Bŵer i Newid.
- **302** o fentrau cymunedol yn cael eu cefnogi yn ystod Covid-19.

Llefydd i gysylltu

- **10,000** o leoedd cymunedol wedi'u hadeiladu neu eu gwella, gan eu gwneud yn gynhesach, yn fwy hygyrch ac yn fwy cynaliadwy.
- **1,550** o ganolfannau cymunedol yn cael eu hariannu yng Nghymru a Lloegr – cyfartaledd o bedwar fesul awdurdod lleol.
- Gwnaeth **403** o leoliadau fwy ecogyfeillgar ac effeithlon o ran ynni yng Ngogledd Iwerddon drwy'r rhaglen Energy Efficient Venues.

Bywydau Llawnach

- Ariannwyd **900** o brosiectau seilwaith hygyrchedd, megis gosod lifftiau, rampiau a thoiledau hygyrch.
- **9,800** o bobl yn cymryd rhan mewn gweithgareddau drwy Space and Place yng Ngogledd Iwerddon, gydag 83% yn adrodd am well iechyd a lles a 757 yn cynyddu eu defnydd o fannau gwyrdd cymunedol.
- Gwnaeth **49%** o bobl ffrindiau newydd tra'n defnyddio gwasanaethau a roddwyd i berchnogaeth gymunedol drwy Tyfu Asedau Cymunedol yn yr Alban, gyda 19% yn gwella eu ffitrwydd ac 17% yn datblygu sgiliau newydd.

* Dros y pum mlynedd diwethaf, oni chyfeirir at raglen benodol.

Sut rydym yn cefnogi seilwaith cymunedol

Rydym wedi buddsoddi tua £650 miliwn o grantiau y Loteri Genedlaethol, y llywodraeth a thrydydd parti dros y pum mlynedd diwethaf i gefnogi'r gwaith o ddatblygu seilwaith cymunedol ledled y DU. Ar ben hyn, rydym hefyd wedi gwneud gwaddolion mawr i sefydlu ymddiriedolaethau allanol megis £16 miliwn ar gyfer y rhaglen [Buddsoddi Lleol](#) yng Nghymru, ac rydym wedi cynnal rhaglenni wedi'u targedu fel [Scottish Land Fund](#) a welodd ni'n buddsoddi £48.7 miliwn o arian Llywodraeth yr Alban rhwng 2012 a 2020.

Fodd bynnag, nid yw ein ffocws yn unig ar hwyluso seilwaith cymunedol er ei fwyn ei hun. Yn hytrach, mae'n ymwneud â'r gwahaniaeth y mae ein grantiau seilwaith yn ei wneud i fywydau cymunedau. Er enghraifft, rydym wedi cefnogi mwy na 1,500 o ganolfannau cymunedol a neuaddau pentref yng Nghymru a Lloegr dros y pum mlynedd diwethaf, gan roi canolbwynt i gymunedau bach gyfarfod, cynnal digwyddiadau a chysylltu â'i gilydd. Mae hyn wedi golygu £119 miliwn o grantiau i gefnogi pedwar lle ar gyfartaledd fesul awdurdod lleol, ar gyfartaledd o £75,000 mewn costau cyfalaf a £217,000 mewn costau refeniw ar gyfer pob ardal awdurdod lleol.

Ochr yn ochr â datblygiadau mawr ac adeiladau newydd, rydym hefyd yn dyfarnu grantiau ar gyfer gwelliannau bach i seilwaith cymunedol a all gael effaith fawr ar fywydau pobl. Mae'n hawdd tanbrisio pwysigrwydd toiledau, boeleri, toeau a cheginau newydd, ond gall y rhain wneud y gwahaniaeth rhwng lleoliadau fel mannau swyddogaethol sylfaenol neu wir asedau sy'n rhoi hwb i falchder cymunedol. Nododd y gwerthusiad o dair blynedd gyntaf y rhaglen Buddsoddi'n Lleol hyn, gan ychwanegu na allai buddsoddiadau o'r fath gael eu cefnogi gan ffrydiau ariannu eraill yn gyffredinol⁴, yn amlygu pwysigrwydd gwariant seilwaith cymunedol pwrpasol hyd yn oed ar y raddfa leiaf.

Ac wrth gwrs, nid dim ond drwy arian grant uniongyrchol y mae mannau cymunedol yn codi; rydym hefyd yn buddsoddi mewn menter gymunedol, sy'n sbarduno creu seilwaith cyhoeddus, yn creu cyfleoedd cyflogaeth, ac yn rhoi hwb i economïau lleol drwy ddarparu swyddi talu a chyfleoedd gwirfoddoli sy'n gwella sgiliau. Drwy grant o £149 miliwn, hyd yma mae Pŵer i Newid wedi ariannu dros 1,200 o fusnesau cymunedol,⁵ helpu i wneud cymunedau'n lleoedd gwell i fyw mewn ffyrdd y mae trigolion eu heisiau a'u hangen. Canfu gwerthusiad interim 2019 y rhaglen fod "bron pob un o'r busnesau a ariannwyd [...] creu mannau i bobl ddod at ei gilydd", a bod y rhain yn "creu lle i bobl gymdeithasu â'i gilydd, mynd i'r afael ag unigedd cymdeithasol" neu "greu mannau lle gall pobl o wahanol gefndiroedd gymysgu, meithrin gwell cydlyniant cymunedol".⁶

Wrth eistedd ochr yn ochr â chanolfannau lleol ffyniannus, wedi'u defnyddio'n dda, mae gan lawer o drefi a dinasoedd yn y DU warged o adeiladau a thir segur, wedi'u cloi'n aml mewn cylch o gael eu cynnal mewn cyflwr diffaith ac yna'n cael eu gwerthu am elw. Mae'r rhain yn darparu llwybr ar gyfer seilwaith cymunedol drwy gaffael a pherchnogaeth gymunedol. Er enghraifft yn Hastings, gan adeiladu ar ddysgu o brosiect cynharach a ariannwyd gan y Loteri Genedlaethol, mae [Ymddiriedolaeth Tir Cymunedol Calon Hastings](#) wedi gweithio gyda phartneriaid i godi arian i ddod â bron i 8,000 metr sgwâr o le yng nghymdogaeth y Graig Wen i berchnogaeth gymunedol, gan gynnig 10 fflat a 40 o leoedd busnes i bobl leol ar gyfraddau fforddiadwy. Mae hwn yn ymyriad pwysig mewn cymdogaeth sydd ymhlith yr 1% mwyaf difreintiedig yn Lloegr⁷ ac wedi'i leoli mewn tref sy'n profi prisiau eiddo sy'n codi'n gyflym.⁸

Rydym hefyd yn helpu i adeiladu ac adnewyddu mannau awyr agored fel parciau, meysydd chwarae, gerddi synhwyrdd a rhandiroedd. Nid ydym wedi ymdrin â'r rhain yn yr adroddiad hwn, ond gallwch ddarllen mwy am effaith ein parciau a'n grantiau mannau gwyrdd yn yr adroddiadau [Space to Thrive](#)⁹ a [Parks for People](#)¹⁰. Bydd yr adroddiad hwn yn canolbwyntio ar y pum effaith seilwaith cymunedol allweddol a grybwyllir uchod: swyddi ac economïau lleol; perchnogaeth gymunedol; mannau a rennir; hygyrchedd ac amrywiaeth; a dod â phobl at ei gilydd. Nid yw seilwaith cymunedol wedi'i gyfyngu i'r meysydd hyn, ond mae'r effeithiau allweddol hyn yn rhoi trosolwg da o pam ei bod yn bwysig, ehangder ac effaith yr hyn yr ydym yn ei ariannu, a'n dull o gefnogi cymunedau i ddatblygu a gwella eu seilwaith.

Canolfan Gymunedol Andalus

Dadansoddiad o grantiau seilwaith cymunedol¹¹

Rydym wedi dyfarnu £650 miliwn mewn grantiau o gronfeydd y Loteri Genedlaethol a ffynonellau eraill i gefnogi seilwaith cymunedol dros y pum mlynedd diwethaf.¹² Mae hyn yn cynnwys:¹³

- 9,782 o grantiau (£565 miliwn) i gefnogi gwaith adeiladu ac adnewyddu.
- 1,829 o grantiau (£119 miliwn) i gefnogi 1,550 o neuaddau pentref a chanolfannau cymunedol.
- 891 o grantiau (£86 miliwn) i ddarparu seilwaith hygyrchedd.
- 589 o grantiau (£71 miliwn) i roi asedau ym mherchnogaeth y gymuned.

Rydym hefyd wedi ariannu pedair ymddiriedolaeth fawr ar gyfanswm o £394 miliwn, gan ddyfarnu:

- £214 miliwn i Ymddiriedolaeth Leol ar gyfer Big Local i ganiatáu i 150 o gymunedau yn Lloegr fuddsoddi yn eu hardaloedd lleol, gan gynnwys ychwanegu a gwella seilwaith cymunedol a rennir.
- £149 miliwn i Bŵer i Newid ar gyfer y Gronfa Busnes Cymunedol i gefnogi busnesau cymunedol ledled Lloegr, gan gynnwys datblygu mannau ffisegol i'r busnesau hynny weithredu.
- £16 miliwn i Adeiladu Ymddiriedolaeth Cymunedau ar gyfer Buddsoddi'n Lleol i helpu 13 o gymunedau yng Nghymru i wella eu hardaloedd lleol, gan gynnwys drwy greu ac adfer mannau cymunedol i ddod â phobl at ei gilydd.
- £15 miliwn i Sefydliad Cymunedol Gogledd Iwerddon i redeg y rhaglen Gofod a Lle, a ddatblygodd fannau cymunedol heb eu defnyddio fel clybiau ieuenctid a chanolfannau menywod i ddiwallu anghenion pobl leol yn well.

Yn olaf, er bod yr adroddiad hwn yn canolbwyntio ar y pum mlynedd rhwng 2016/17 a 2020/21, rydym hefyd wedi cynnwys blychau gyda gwybodaeth o raglenni perthnasol a weithredir yn gyfan gwbl neu'n rhannol y tu allan i'r ystod dyddiad hon. Drwy'r pum rhaglen hyn dyfarnwyd £198 miliwn o grantiau y Loteri Genedlaethol a'r llywodraeth dros 14 mlynedd, gan gynnwys:

- £113.1 miliwn drwy'r rhaglenni Asedau Cymunedol a Thyfu Asedau Cymunedol rhwng 2006 a 2020, i roi mwy o reolaeth a pherchnogaeth i gymunedau ledled yr Alban o asedau lleol.
- £48.7 miliwn drwy Gronfa Tir yr Alban rhwng 2012 a 2020, er mwyn caniatáu i grwpiau cymunedol yn yr Alban brynu tir ac adeiladau at ddefnydd y gymuned.
- £20 miliwn drwy'r rhaglen Trosglwyddo Asedau Cymunedol, rhwng 2010 a 2018, i gefnogi cymunedau yng Nghymru i gymryd rheolaeth dros eu seilwaith i sicrhau ei fod yn diwallu eu hanghenion o ran adfywio a chynaliadwyedd economaidd.
- £9.3 miliwn drwy Gynllun Adfer Sefydliadau a Arweinir gan y Gymuned Covid-19 (CCLORS) yn 2020, i helpu busnesau cymunedol yn Lloegr a oedd yn cefnogi'r rhai sydd mewn perygl mawr o Covid-19 yn ystod y pandemig.
- £6.9 miliwn drwy'r rhaglen Lleoliadau Ynni Effeithlon rhwng 2010 a 2012, er mwyn caniatáu i gymunedau yng Ngogledd Iwerddon wneud gwelliannau effeithlonrwydd i leoliadau cymunedol, gan eu gwneud yn fwy cynaliadwy a fforddiadwy.

Darparu swyddi a rhoi hwb i economïau lleol

Rydym yn cefnogi mentrau cymunedol oherwydd eu bod yn gweithio er budd y gymuned, gan fuddsoddi elw yn ôl i'r ardal leol i wella bywydau pobl a mynd i'r afael â heriau. Maent hefyd yn adeiladu "cyfalaf cymdeithasol, y glud sy'n dal cymunedau gyda'i gilydd".¹⁴ Mae llawer o hyn yn digwydd drwy siopau, caffis a chanolfannau cymunedol sy'n dod yn fwy na dim ond lleoedd lle mae arian yn cael ei gyfnewid am wasanaethau. "Mae busnesau cymunedol yn darparu seilwaith cymdeithasol y mae mawr ei angen [ac] mae llawer yn dechrau ar ôl i drigolion ddarganfod bod eu hunig siop, tafarn, swyddfa bost neu gyfleuster lleol arall yn cau", esboniodd Power to Change, gydag ymatebion cymunedol yn dod yn "siop un stop neu ganolfan gymunedol sy'n darparu gwasanaethau hanfodol, yn aml yn ychwanegol at ddarpariaeth sylfaenol, mewn ymateb i anghenion ac anghenion y gymuned".

Swyddi cymdogaeth

Pŵer i Newid yw ein buddsoddiad mwyaf yn y maes hwn, gyda chymorth gwaddol o £149 miliwn yn dechrau yn 2015. Yn ei phum mlynedd cyntaf, dyfarnodd y rhaglen £86 miliwn ar draws 1,938 o grantiau i gefnogi 1,282 o fusnesau cymunedol unigryw,¹⁵ gan gynnwys siopau, tafarndai, ffatrioedd, seilwaith ynni a chanolfannau cymunedol. Gyda dwy ran o dair (67%) o arian Pŵer i Newid yn mynd i'r 30% o ardaloedd mwyaf difreintiedig yn Lloegr, mae'r rhaglen yn gwneud gwahaniaeth sylweddol i fywyd mewn cymunedau lle mae seilwaith yn prysur ddiflannu, gan helpu i ddod â chymunedau'n agosach at ei gilydd tra'n darparu cyfleoedd cyflogaeth a hyfforddiant i bobl leol.

Mae busnesau cymunedol yn gyffredinol yn darparu cyflogaeth i 37,800 o bobl yn Lloegr ac yn ymgysylltu â 148,700 o wirfoddolwyr. Mae ein grantiau yn cyfrannu at y ffigurau hyn, gyda Phŵer i Newid yn canfod bod aelodau o'r gymuned leol yn cyfrif am 72% o weithwyr llawn amser ar gyfartaledd, 84% o wirfoddolwyr rheolaidd ac 81% o ymddiriedolwyr/cyfarwyddwyr mewn busnesau cymunedol y mae'r ymddiriedolaeth yn eu cefnogi.¹⁶ Mae rhai busnesau a ariennir yn gweithio'n benodol i gyflogi'r rhai a allai wynebu diweithdra fel arall, naill ai oherwydd diffyg cyfleoedd lleol neu oherwydd anghenion cymorth, gydag un deiliad grant yn dweud "rydym yn rhoi cyflogaeth i bobl ifanc fel y gallant aros yn y dref hon", ac un arall yn gweithio gyda'r awdurdod lleol "i greu cyfleoedd gwaith ystyrlon i bobl ag anabledau dysgu".

Yn Norwich, ymatebodd y gymuned leol i gau ffatri Mwstard Colman yn 2018 gydag ymgyrch i ddechrau [Norwich Mustard](#), gyda'r nod o gadw cynhyrchu mwstard – agwedd allweddol ar hunaniaeth leol – yn y ddinas. Cododd y prosiect £6,000 mewn cyllido torfol, a oedd yn cyfateb i Power to Change. Erbyn hyn, mae ganddo 140 o gyfranddallwyr sy'n aelodau ac mae'n cyflogi "y rhai sydd bellaf o'r farchnad swyddi" mewn rolau llawn amser a gwirfoddol, yn ogystal â darparu swyddi hyfforddiant a phrofiad gwaith. Mae'r grŵp bellach yn bwriadu gweithio gydag ysgolion i helpu pobl ifanc i ddysgu am ddulliau busnes arloesol a sut mae mwstard yn cael ei dyfu a'i baratoi.

Mae'r rhaglen hefyd yn cefnogi cadw mannau cymdeithasol cymunedol. Yng Ngogledd Llundain, wynebodd tafarn

[Antwerp Arms](#) ei chau yn 2013, ond fe'i prynwyd gan y gymuned a'i datblygu gyda chymorth grant Pŵer i Newid gwerth £111,500 yn 2017.¹⁷ Mae bellach yn cael ei redeg fel busnes cymunedol, gan ddarparu cyflogaeth a dal rôl ehangach na thafarn draddodiadol drwy gynnig gwasanaethau fel cinio am ddim i'r cwisiau unig ac elusennol, a gweithio gyda Chyfeillion Bruce Castle Park i wella'r amgylchedd lleol. Yn yr un modd, yn Maidenhead Power to Change yn cefnogi'r [Craufurd Arms Society](#) gyda £122,500 mewn arian grant, bwrsari a benthyciadau,¹⁸ yn caniatáu i'r grŵp brynu ei dafarn leol – y Craufurd Arms. Mae'r busnes bellach yn eiddo i dros 200 o aelodau lleol ac mae'n rhedeg grŵp cymorth ar gyfer rhieni plant awtistig a grŵp henoed Maidenhead Memories.

Pŵer i Newid (Lloegr)

O'r unig siop yn y pentref i ffatri sy'n darparu gwaith lle mae diwydiant wedi dirywio, mae busnesau cymunedol yn darparu seilwaith hanfodol sydd wrth galon ardaloedd lleol. Lansiodd Pŵer i Newid fel ymddiriedolaeth elusennol i gefnogi busnesau cymunedol ledled Lloegr. Mae'n cynorthwyo sefydliadau drwy bob cam o gylch bywyd busnesau cymunedol drwy gynnig cymysgedd o grantiau, cyngor a chymorth. Rhwng 2015 a 2020, buddsoddodd y sefydliad £86 miliwn i gefnogi 1,282 o fusnesau cymunedol. Mae hefyd wedi:

- Wedi helpu i dyfu'r farchnad busnes cymunedol yn Lloegr, sydd wedi dyblu o tua 5,500 i tua 11,300.
- Bron wedi treblu nifer y tafarndai sy'n eiddo i'r gymuned, o 33 i 95.
- Adeiladu 889 o gartrefi sy'n eiddo i'r gymuned.

- Helpu busnesau cymunedol i godi £19 miliwn i gynnal perchnogaeth gymunedol ar asedau lleol.
- Buddsoddi £40 miliwn mewn ynni cymunedol.
- Sefydlu'r Sefydliad Ymchwil Pŵer i Newid gyda chyllideb o £7.5 miliwn, fel rhan o ymrwymiad yr ymddiriedolaeth i adeiladu sylfaen dystiolaeth gref ar gyfer effaith gadarnhaol busnes cymunedol.¹⁹

Mae Pŵer i Newid hefyd wedi canfod bod busnesau cymunedol yn creu cyfleoedd cyflogaeth, gwirfoddoli a hyfforddi lleol. Mae wedi sefydlu tri chonsortia sy'n rhedeg galluogwyr tai lleol a arweinir gan y gymuned ym Mryste, Birmingham a Leeds, gydag eraill yn cael eu datblygu. Mae'r ymddiriedolaeth hefyd wedi denu £70.3 miliwn ychwanegol i'r farchnad, ar ffurf grantiau, cyfranddaliadau cymunedol, cyllido torfol a buddsoddiad cymdeithasol.

Darpariaeth rheng flaen

Mae mentrau cymunedol yn aml yn bodoli wrth galon eu hardaloedd lleol, gan ddarparu canolbwynt ffisegol i gymunedau a allai fel arall fod heb ganolbwynt adnabyddadwy. Mae Cronfa Tir yr Alban, a ddarperir gan y Gronfa mewn partneriaeth â Menter yr Ucheldiroedd a'r Ynysoedd,

Cwrt Insole

yn darparu grantiau o hyd at £1 miliwn gan Lywodraeth yr Alban i alluogi cymunedau i gymryd perchnogaeth o dir ac adeiladau lleol.

Mae hyn wedi hwyluso nifer o fentrau cymunedol, fel [Broughton Village Store](#) yn Gororau'r Alban, a brynwyd gan Upper Tweed Community Enterprise yn 2019 gan ddefnyddio grant o £95,000 gan Gronfa Tir yr Alban. Caeodd y siop i ddechrau yn 2018, gan adael pobl leol yn wynebu taith gylch o ddwy awr ar wasanaeth bws cyfyngedig i brynu bwydydd, ond fe'i prynwyd gan y gymuned ar ôl ymgyrch leol ar y cyd. Mae bellach yn cyflogi naw o bobl leol ac yn cynnal mentrau lles cymunedol gan gynnwys cinio am ddim i blant yn ystod cau ysgolion a siopau wythnosol gostyngol i'r rhai mewn angen. Derbyniodd y siop gydnabyddiaeth yng [Ngwobrau Arwyr y Stryd Fawr yn 2020](#), ac fe'i llongyfarchwyd yn benodol yn [Senedd yr Alban](#) gan MSP lleol Christine Grahame yn nodi ei "waith gwerthfawr, yn enwedig yn ystod pandemig Covid-19".²⁰

Mae'r pandemig wedi rhoi ffocws sylweddol i'r rôl hanfodol y gall mentrau cymunedol ei chwarae fel porthladdoedd ar lawr gwlad ar gyfer pobl leol, tra'n bygwth bodolaeth llawer o sefydliadau llai. Amcangyfrifodd Pŵer i Newid, o golledion masnachu yn unig, y byddai'r 9,000 o fusnesau cymunedol presennol yn Lloegr o 2019 ymlaen yn arwain at ddiffyg posibl o £68 miliwn yn ystod y pandemig.²¹ Gan gydnabod hyn, lansiwyd [Cynllun Adfer Sefydliadau dan Arweiniad y Gymuned Covid-19 \(CCLORS\)](#) ym mis Gorffennaf 2020. Mae'r cynllun gwerth £10 miliwn, sy'n cael ei redeg gan Power to Change, [Locality, Ubele Initiative a Social Investment Business](#), yn cynnig grantiau o hyd at £100,000 i fusnesau cymunedol ledled Lloegr sy'n cefnogi pobl sydd mewn perygl mawr o Covid-19, gyda phwyslais ar y rhai sy'n cael eu harwain gan gymunedau lleiafrifoedd ethnig neu'n eu cefnogi.

Cynllun Adfer Sefydliadau dan Arweiniad y Gymuned Covid-19 (Lloegr)

Mewn ymateb i'r her a ofynnwyd i fusnesau cymunedol yn ystod pandemig Covid-19, lansiodd CCLORS gennym yn 2020. Yn gyffredinol, derbyniodd y rhaglen 1,751 o geisiadau, gan wneud 302 o grantiau gwerth £9.3 miliwn ar y cyd i helpu mentrau cymunedol i barhau i redeg a darparu seilwaith a gwasanaethau cymunedol hanfodol. O'r ymgeiswyr llwyddiannus, arweiniwyd 69% gan aelodau o gymunedau lleiafrifoedd ethnig, roedd 86% yn cefnogi'r cymunedau hynny, a:

- Roedd 17% yn cefnogi pobl sy'n profi unigrwydd ac arwahanrwydd cymdeithasol.
- Darparodd 15% eitemau hanfodol yn uniongyrchol i deuluoedd a gafodd eu taro galetaf.
- Roedd 15% yn cefnogi plant a phobl ifanc i gyflawni eu potensial.
- Roedd 15% yn cefnogi pobl sy'n profi anghydraddoldebau iechyd.
- 13% yn gysylltiedig â phobl hŷn.
- Roedd 13% yn cefnogi pobl sy'n profi iechyd meddwl gwael.
- 8% yn gysylltiedig â phobl anabl.
- Rhoddodd 5% gyngor a chymorth i bobl a gafodd eu gwthio i argyfwng.

Roedd llawer o'r harian yn canolbwyntio ar seilwaith cymunedol hanfodol, gan gynnwys canolfannau tai a chymorth. Yn Sunderland, er enghraifft, cymerodd Back on the Map berchnogaeth ar eiddo lleol, gyda'r nod o leihau faint o dai rhent o ansawdd isel yn yr ardal. Yn ystod y pandemig, cynigiodd y sefydliad gymorth argyfwng a bwyd i breswylwyr, gweithio gyda thenantiaid nad oeddent yn gallu talu rhent, a symud y broses rhentu a gwyllo ar-lein fel y gallai'r gwasanaeth barhau yn ystod y cyfnod clo heb ddileu pobl fregus.

Canolfan Gymunedol Andalus

Hwyluso perchnogaeth gymunedol

Cyfleusterau sy'n eiddo i'r Cyngor a'r rhai a ddarperir gan y sector gwirfoddol a chymunedol (VCS) sy'n ffurfio llawer o'r seilwaith sy'n helpu cymunedau i ffynnu, ond mae achos hefyd dros fanteision ychwanegol perchnogaeth gymunedol wirioneddol. Pan gaiff ei reoli'n dda, gall y broses o gaffael asedau cymunedol gryfhau sefydliadau cymunedol, gwella eu gallu,²² a helpu i liniaru effaith sifftiau economaidd.

Yn bwysicaf oll, serch hynny, mae perchnogaeth gymunedol yn caniatáu mynegiant llawnaf o ddylunio seilwaith o'r gwaelod i fyny. Yng ngeiriau Locality, mae'n "ysgogi menter leol a chamau a arweinir gan breswylwyr i greu atebion ar gyfer y blaenoriaethau sy'n bwysig yn lleol".²³ Rydym yn ariannu cymunedau i gaffael tir ac asedau sy'n bwysig iddynt, ac rydym wedi cefnogi 589 o grwpiau a phartneriaethau lleol i'r perwyl hwn gyda £71.6 miliwn ar y cyd dros y pum mlynedd diwethaf.

Cronfa Tir yr Alban (Yr Alban)

Mae bod yn berchen ar eu seilwaith eu hunain yn golygu y gall cymunedau ei siapio i'w hanghenion a'i ddiogelu rhag grymoedd y farchnad a all arwain at werthu ac ailddatblygu asedau sy'n eiddo preifat. Dechreuwyd Cronfa Tir yr Alban yn 2001 ac mae'r rhaglen wedi bod yn rhedeg ar ei ffurf bresennol ers 2012, gan ddarparu arian Llywodraeth yr Alban i grwpiau cymunedol i brynu tir ac adeiladau. Rhwng 2012 a 2016, dyfarnwyd £9.8 miliwn i ni ar draws 52 o brosiectau, gan roi 83,829 erw o dir i berchnogaeth gymunedol.²⁴ Yn y rownd ddiweddaraf, rhwng 2016 a 2020, dyfarnwyd £38.9 miliwn i 231 o grwpiau a phartneriaethau, gyda maint grant cyfartalog o £168,646.

Roedd y rhan fwyaf o geisiadau (52%) ar gyfer adeiladau, gan ddangos pwysigrwydd seilwaith ffisegol i gymunedau ledled yr Alban. Yn bwysig, mae'r rhaglen yn cynnig achubiaeth i gymunedau bach, ynysig y gall eu hasedau fod yn hynod werthfawr, gyda 58% o geisiadau'n dod o ardaloedd gwledig anghysbell gyda phoblogaethau o dan 3,000. Mae'r rhaglen hefyd yn helpu grwpiau cymunedol i ehangu eu ffynonellau incwm, gyda 70% o ddeiliaid grantiau cam dau llwyddiannus yn sicrhau grantiau ychwanegol, ac 82% o'r rhai a wnaeth hynny'n cytuno bod eu grant Cronfa Tir yr Alban wedi dylanwadu ar hyn.²⁵

Conglfeini cymunedol

Mae Big Local a Invest Local yn rhaglenni buddsoddi lleol sy'n gweld 150 o gymunedau yn Lloegr a 13 o gymunedau yng Nghymru yn cael o leiaf £1 miliwn i'w wario, fodd bynnag, maent yn hoffi dros 10-15 mlynedd. Yn 2017, cymerodd [Northfleet Big Local](#) Ganolfan Enfys Ebbsfleet o'r eglwys Fethodistaidd leol, gan ei hatal rhag cael ei gwerthu i brynwr preifat drwy ei chadw mewn perchnogaeth gyhoeddus a buddsoddi dros £10,000 i'w adnewyddu.²⁶ Mae bellach yn gartref i grwpiau cymunedol, lle y gellir ei logi, ac yn ganolfan ar gyfer gweithgareddau fel pentyrrau dros 50 oed, sesiynau cerddoriaeth ieuencid a gweithdai trwsio.

Yn yr un modd ym Mhlas Madog yng Nghymru, caewyd y ganolfan hamdden leol yn 2014, ac mae'r awdurdod lleol o'r blaen yn credu nad yw'n gynaliadwy. Daeth y gymuned leol at ei gilydd i lansio [Splash Community Trust](#) er mwyn cymryd drosodd y brydles gan y cyngor, ac mae Canolfan Hamdden Plas Madoc bellach yn cael ei rhedeg er budd y gymuned. Mae gan y ganolfan 44 o weithwyr a 15 o wirfoddolwyr, gyda throsiant o £850,000, sy'n ei gwneud yn elfen allweddol o'r economi leol.²⁷ Rydym ni ym Mhlas Madog, grŵp llywio Buddsoddi'n Lleol yr ardal, bellach yn cynnal amrywiaeth o ddiwyddiadau cymunedol o'r ganolfan, gan gynnwys clwb brunch a chlwb

ieuencid, ac enwyd Ymddiriedolaeth Gymunedol Splash yn Fenter Gymdeithasol Gymreig y Flwyddyn yng [Ngwobrau Busnes Cymdeithasol Cymru 2018](#).

Wrth gwrs, mae seilwaith sy'n eiddo i'r gymuned sy'n helpu cymdogaethau i ffynnu yn dibynnu ar gael cymuned yn y lle cyntaf. Gall newidiadau gentreiddio a demograffig weithiau olygu bod cymunedau sefydledig yn cael eu prisio'n raddol o'r ardaloedd y maent yn eu galw'n gartref. Rydym yn ariannu ymddiriedolaethau tir cymunedol a phrosiectau tai i sicrhau y gall cymunedau yn y sefyllfa hon ddarparu lleoedd fforddiadwy i fyw a chadw eu cymunedau ynghyd ag ansawdd bywyd gwell. Dyfarnwyd £231,700 i [Staffin Community Trust](#), drwy Gronfa Tir yr Alban i brynu tir i adeiladu tai fforddiadwy, unedau busnes a siop ar Skye.

Sefydlodd [North Ormesby Big Local](#) ymddiriedolaeth tir cymunedol er mwyn dod â chwe eiddo lleol gwag i berchnogaeth gymunedol, gyda'r nod o wneud y gymuned yn lle gwell i fyw ynddo.²⁸ Gan weithio gyda phartneriaid lleol i'r un perwyl, cefnogodd y grŵp hefyd waith i roi lifft wyneb i dros 160 o gartrefi lleol. Roedd hyn yn cynnwys paentio'r ffasadau a'r grisiau, paentio fframiau a siliau'r ffenestri, trwsio'r pibellau, a glanhau elfennau PVC. Roedd Campws Cymunedol y sefydliad partner yn cyflogi staff lleol i wneud y gwaith, a rhoddwyd prentisiaethau i bedwar o bobl ifanc.

Trosglwyddo Asedau Cymunedol (Cymru)

Mae perchnogaeth gymunedol asedau yn caniatáu i bobl gadw eu seilwaith hanfodol a sicrhau ei fod yn parhau i fodloni blaenoriaethau lleol, sy'n arbennig o bwysig yn ystod dirywiad economaidd. Mewn cydweithrediad â Llywodraeth Cymru, gwnaethom redeg y rhaglen Trosglwyddo Asedau Cymunedol yng Nghymru rhwng 2010 a 2018, gan helpu cymunedau i adfywio ac adeiladu cynaliadwyedd economaidd. Dyfarnwyd cyfanswm o £20 miliwn o grantiau i 23 o brosiectau llawn (rhwng £600,000 ac £1.1 miliwn) a 15 prosiect datblygu (hyd at £50,000).

Sefydlwyd Ymddiriedolaeth Cwrt Insole i gymryd perchnogaeth o Gwrt Insole,

plasty Fictoraidd rhestredig Gradd II yng Nghaerdydd, drwy brydles hirdymor. Roedd grant o £761,724 yn caniatáu i'r ymddiriedolaeth atgyweirio'r stablau ar gyfer swyddogaethau cymunedol ac addysgol, adfer y gerddi, a throï adeiladau allanol cyfagos yn ganolfan ymwelwyr ac ystafelloedd te. Mae'r lleoliad bellach yn cynnal dosbarthiadau ioga, dosbarthiadau dawns i blant, gwerthiannau planhigion a sioeau theatr, ymhlith digwyddiadau eraill, gan roi'r plasty Gothig Fictoraidd hwn i ddefnydd cyhoeddus a pherchnogaeth.

Yn yr un modd, dyfarnwyd £798,202 i Ymddiriedolaeth Eglwys Gymunedol Tywi i ariannu'r broses o gaffael hen ffatri pacio caws segur yn Sir Gaerfyrddin a'i throï'n ganolfan gymunedol. Mae'r prosiect wedi creu 39 o swyddi ac mae ganddo 100 o wirfoddolwyr, gan redeg gwasanaethau fel ailgylchu dillad a dodrefn ac ale fowlio. Hyd yn hyn, mae 300 o eitemau o ddillad a 400 o ddarnau o ddodrefn wedi'u rhoi i ffwrdd, gyda 8,624 o bobl mewn argyfwng wedi helpu ers i'r prosiect ddechrau.

Ynni Lleol

Mae rhannu perchnogaeth o asedau critigol fel tai a neuaddau pentref yn llwybr pwysig i, fel y mae'r Gymdeithas Llywodraeth Leol yn ei roi, "pob rhan o'r gymuned [yn cael] cyfran gyfartal yn ei llwyddiant a'i dyfodol".²⁹ Wrth i ymwybyddiaeth amgylcheddol gynyddu, mae categori arall wedi dod i'r amlwg – cynhyrchu ynni lleol. Roedd Tyrbin Cymunedol Udny yn Swydd Aberdeen, er enghraifft, ymhlith y tyrbinau gwynt cyntaf a oedd yn eiddo i'r gymuned ac a weithredir o'i fath ar dir mawr yr Alban, ac mae wedi cynhyrchu dros £120,000 mewn incwm. Dros ei oes o 20 mlynedd, disgwylir i'r tyrbin gwerth £1.45 miliwn gynhyrchu hyd at £5 miliwn o elw – mae hynny'n £2,000 ar gyfer pob preswlydd o Udny Green a Pitmedden, y pentrefi sy'n elwa o'r prosiect hwn a ariennir gan y Loteri Genedlaethol.

Yn yr un modd, ar gyfer Muck in the Inner Hebrides dyfarnwyd ychydig llai na £1 miliwn i ni ar gyfer cynllun cynhyrchu trydan sy'n eiddo i'r gymuned, gan ganiatáu i'r ynys fwynhau ynni fforddiadwy, dibynadwy 24 awr o ffynonellau cynaliadwy. Roedd y grant yn

ariannu gosod chwe thyrbîn gwynt, ynghyd ag araeau ffotofoltäig cysylltiedig, storio batris, generadur wrth gefn a seilwaith trydanol, gan ddarparu trydan o dros 90% o ffynonellau adnewyddadwy. Mae hyn wedi caniatáu i ddigwyddiadau cymunedol gael eu cynnal ar adegau cyfleus y gall pobl eu mynychu, yn hytrach na chael eu hamseru ar gyfer pryd y byddai pŵer ar gael. Helpodd pobl leol hefyd i gasglu tyrbinau gwynt ac, dros gyfnod y grant (2013-17), crëwyd pedair swydd newydd, hyfforddwyd saith o drigolion lleol i weithredu a chynnal y cynllun pŵer, a chododd poblogaeth yr ynys 40%.

Adeiladu ac adnewyddu mannau a rennir

Adeiladau yw un o'r rhannau mwyaf diriaethol, gweladwy o fywyd cymunedol. Mae grantiau i wneud y mannau hyn yn gynaliadwy, yn hygyrch, yn gyfforddus ac yn groesawgar yn rhan enfawr o'r hyn y mae Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn ei wneud, ac mae hyn yn rhychwantu amrywiaeth o waith. Gellir gwneud adeilad yn fwy hygyrch, yn yr ystyr ehangaf, drwy ei wneud yn gynhesach ac yn lanach, gydag amwynderau wedi'u diweddarau fel mannau cegin.

Yn yr un modd, mae nodweddion newydd fel neuaddau mwy ac ystafelloedd ychwanegol yn caniatáu i adeiladau cymunedol gynnig detholiad ehangach o weithgareddau, gan wneud i'r gofod deimlo'n berthnasol i fwy o bobl yn y gymuned. Rydym wedi dyfarnu dros £565 miliwn o arian ac arian y Loteri Genedlaethol o ffynonellau eraill i gefnogi bron i 10,000 o brosiectau gwaith adeiladu ac adnewyddu dros y pum mlynedd diwethaf.

Dull ailadroddol

Er y gall gwaith adnewyddu fel systemau gwresogi newydd, cyfleusterau ystafell ymolchi hygyrch ac atgyweiriadau allanol ymddangos yn fach, gallant wneud gwahaniaeth sylweddol i brofiad cymuned o'i hadeiladau a rennir. Nododd Buddsoddi'n Lleol mewn gwerthusiad "efallai na fydd y buddsoddiadau a wnaed mewn adeiladau a boeleri, er enghraifft, bob amser yn ymddangos yn hudolus, ond maent yn

Lleoliadau Ynni Effeithlon (Gogledd Iwerddon)

Mae siarad am seilwaith cymunedol yn aml yn dwyn i gof ddatblygiadau a phrosiectau adeiladu newydd mawr, ond gall mân uwchraddio i ansawdd, effeithlonrwydd a chynaliadwyedd y seilwaith presennol wneud cymaint o wahaniaeth i brofiad cymuned. Gwnaethom gynnal y rhaglen Lleoliadau Ynni Effeithlon rhwng 2010 a 2012, gan ddyfarnu £6.9 miliwn mewn grantiau hyd at £50,000 i 403 o sefydliadau cymunedol ledled Gogledd Iwerddon i wneud gwelliannau i leoliadau i'w gwneud yn fwy ecogyfeillgar ac effeithlon o ran ynni.

Derbyniodd Celfyddydau Hamdden Cymunedol yn Coalisland £44,919 i osod system wresogi a phorthiant newydd i leihau colli gwres yn ei theatrau, a dyfarnwyd £46,723 i Gymdeithas Ddiwylliannol Dunnygarron yng Nghroeslybackey i insiwleiddio a phrawfychu ei neuadd gymunedol, yn ogystal ag ychwanegu ffenestri, drysau, boeleri a goleuadau newydd. Roedd y rhaglen hefyd yn ariannu atebion mwy arloesol, megis Cymdeithas Gymunedol Boho Cross ger Enniskillen gan ddefnyddio ei grant o ychydig o dan £50,000 i osod system ynni ffotofoltäig ar do ei lleoliad cymunedol.

adlewyrchu blaenoriaethau'r gymuned [ac] yn cryfhau asedau cymunedau".³⁰ Mae'r Swyddfa Ystadegau Gwladol wedi gwneud sylw tebyg, gan gynnwys "cael amgylchedd diogel, glân a dymunol, mynediad i gyfleusterau a bod yn rhan o gymuned gydlynol" ymhlith ei mesurau lles gyfleusterau a bod yn rhan o gymuned gydlynol" ymhlith ei mesurau lles cenedlaethol.³¹

Rydym yn ariannu amrywiaeth o brosiectau ymarferol yn y modd hwn, gyda sefydliadau lleol llai yn arbennig yn troi atom i helpu i gadw eu seilwaith cymunedol mewn cyflwr da. Er enghraifft, mae adnewyddu cegin yn caniatáu i leoliadau lansio clybiau cinio, cynnig dosbarthiadau coginio iach, a rhedeg gwasanaethau caffi i gynhyrchu incwm, fel yn achos [Canolfan Gymunedol De Penlan](#) yn Abertawe. Ochr yn ochr â gwella'r cyfleusterau presennol, gall ychwanegu ystafelloedd a mannau ychwanegol ehangu swyddogaethau lleoliad yn sylweddol, wrth i ni ariannu [Canolfan Weithgareddau Tŷ Siarter](#) yn Burnley i'w wneud; roedd ystafell synhwyrdd wedi'i hadleoli a'i hailfodelu ar gyfer pobl ag anableddau dysgu a chorfforol yn caniatáu i'r sefydliad ddarparu amgylchedd diogel ac ysgogol i ymwelwyr, gofalwyr a theuluoedd.

Gall gwelliannau syml i gynhesrwydd a chysur lleoliad hefyd arwain at ganlyniadau, gan ei wneud yn fwy deniadol, hygyrch ac ecogyfeillgar. Yn 2018, adnewyddodd y [Lleng Brydeinig Frenhinol](#) y ffenestri a'r boeler yng [Nghlwb Allestree](#) yn Derby, gan leihau costau rhedeg 45%, tra bod [Canolfan Hamdden Plas Madoc](#) – a ariannwyd drwy Buddsoddi'n Lleol – wedi arbed bron i £20,000 mewn costau rhedeg bob blwyddyn drwy ddisodli ei boeleri.³² Yn yr un modd, defnyddiodd Neuadd Ballyrashane Grant o £37,441 i wneud ei neuadd yn gynhesach, torri biliau gwresogi a goleuo, a datrys y broblem o gyddwysiad gan wneud y llawr yn llithrig ac atal pobl hŷn rhag teimlo'n ddiogel.

Big Local (Lloegr)

Big Local yw gwaddol mwyaf y Gronfa a'r buddsoddiad mwyaf erioed y tu allan i arian y llywodraeth mewn newid sy'n seiliedig ar le, dan arweiniad preswylwyr. Mae'r ardaloedd a ddewiswyd yn cynrychioli rhannau o'r wlad sydd wedi'u hanwybyddu am arian ac adnoddau yn y gorffennol, ac sy'n wynebu heriau fel diweithdra uchel a diwydiant lleol sy'n dirywio

Mae gan bob ardal Big Local tan 2026 i wario £1.1 miliwn, gyda thrigolion sy'n gyfrifol am benderfynu sut mae'r arian yn cael ei wario. Bob blwyddyn, ar draws 150 o ardaloedd, mae mwy na 1,600 o bobl leol yn ymwneud yn uniongyrchol â llywodraethu eu Big Local. Nid yw hyd at draean o'r rhai sy'n ymuno â Big Local erioed wedi bod yn ymwneud â gwirfoddoli cymunedol yn y gorffennol. Yn flaenorol, efallai mai dim ond 40% o'u gwariant arfaethedig a gynlluniwyd gan bartneriaethau, ond wrth iddynt ddysgu sgiliau cyllidebu newydd, mae'r ffigur fel arfer yn codi i rhwng 80 a 90%.³³

Mae llawer o ardaloedd Big Local wedi canolbwyntio ar seilwaith, fel Lawrence

Weston, sydd wedi'i leoli ar ystâd dai ar ôl y rhyfel ym Mryste. Buddsoddodd y prosiect mewn datblygiad tai newydd ar ran adfeiliedig o'r ystâd, a oedd yn rhoi bywyd newydd i'r ardal. Mae cangen Lidl newydd bellach wedi'i hadeiladu gerllaw, a gweithiodd y gymuned gyda Bristol Energy Cooperative i osod fferm solar 4,319MWh yn 2016, gan gynhyrchu digon o ynni i bweru 1,000 o gartrefi'r flwyddyn.

Mae Collyhurst ym Manceinion, ardal Big Local ers 2013, wedi mabwysiadu dull tebyg o ran defnyddio'r tir sydd ar gael. Ychydig iawn o siopau neu gyfleusterau cymunedol oedd gan yr ardal, yn dilyn cyfnod hir o ddadneilltuo a diweithdra cynyddol. Bu'r bartneriaeth Big Local yn archwilio ac yn caffael adeiladau a thir gwag, yn prynu tir wrth ymyl unedau siopau gwag drwy glirio stoc tai, ac wedi caffael cyfres o gynwysyddion llongau. Gyda'i gilydd, mae'r rhain wedi'u troi'n ofod deori busnes, yn cynnal busnes uwchgyrchu dodrefn, caffi cymunedol a gweithrediad tyfu bwyd organig.³⁴

Dyluniadau mawreddog

Wrth gwrs, mae adegau pan nad yw newid bach yn ddigon ac ystyrir bod adeilad yn anaddas i'r diben. Yn Washam roedd hyn yn wir am [neuadd y pentref lleol](#). Penderfynodd arolygiad fod y neuadd bren bresennol, sy'n dyddio o'r Rhyfel Byd Cyntaf, yn strwythurol ddi-sail. Dyfarnwyd £668,421 gennym am strwythur newydd, a adeiladwyd yn dilyn dros ddwy flynedd o ymgynghori â phobl leol a darpar ddefnyddwyr.

Canolfan Gymunedol Andalus

Yr adeilad newydd yw neuadd bentref Passivhaus achrededig gyntaf y DU, gyda'r pensaer yn datgan ei fod yn "esiampI genedlaethol ragorol newydd o adeilad cymunedol Passivhaus sy'n amgylcheddol gynaliadwy".³⁵ Gall grwpiau a busnesau cymunedol lleol ei logi, ac mae'n cynnal amrywiaeth o weithgareddau sy'n cefnogi lles corfforol, cymdeithasol a meddyliol. Mae'r rhain yn cynnwys dosbarthiadau ioga a pilates, grwpiau dawns a drama, a chlybiau crefft a chymdeithasol. Mae'r adeilad hefyd yn cynhyrchu ei refeniw ei hun drwy gaffi neuadd bentref, gan ganiatáu ar gyfer cynaliadwyedd ariannol.

Yn yr un modd, yn Burton Pidsea yn Swydd Efrog dyfarnwyd £500,000 gennym am adnewyddu'r Neuadd Goffa leol yn llwyr. Roedd y gymuned leol wedi dechrau gweithio ar hyn eisoes, gan fod gan y neuadd broblemau strwythurol difrifol yn cyfyngu ar ei defnydd. Fodd bynnag, roedd y problemau'n fwy difrifol nag yr oeddent yn ei feddwl gyntaf, gyda'r gwaith dur ar unwaith yn ofynnol i gefnogi'r brif neuadd, waliau pren pydredig a fframiau ffenestri, to sy'n gollwng a lloriau wedi cracio. Roedd ein dyfarniad yn caniatáu i'r gwaith hanfodol ddigwydd ac, o fewn dim ond chwe mis i'r neuadd newydd gael ei hadnewyddu, roedd eisoes wedi cynnal dawnsfeydd, te cymunedol, mwy na 10 parti, cynhadledd gorfforaethol, sioe gelf, digwyddiad coffa ac o leiaf 18 o ddigwyddiadau eraill. Ar ôl blwyddyn,

Gwella hygyrchedd

Gall darparu nodweddion newydd neu ddiweddaedig wasanaethu cymuned yn dda o ran y syniad 'os ydych chi'n ei adeiladu, byddan nhw'n dod', ond i gyrraedd y gymuned gyfan a bod yn wirioneddol groesawgar, mae'n rhaid i ardal sy'n cael ei rhannu fod yn hygyrch.

Gall adeiladau cymunedol hŷn fod heb gyfleusterau ar gyfer y rhai ag anabledau neu i rieni â babanod, er enghraifft, felly rydym wedi ariannu lifftiau, rampiau a thoiledau hygyrch, ymhlith gwelliannau eraill, i agor y mannau cymunedol hyn i bawb. Dros y pum mlynedd diwethaf, rydym wedi dyfarnu dros £86 miliwn ar draws bron i 900 o brosiectau seilwaith hygyrchedd.

Yn Selkirk, er enghraifft, gwnaethomgefngni [Eglwys Gatholig Ein Lady a Sant Joseff](#) i ychwanegu toiled newydd i neuadd ei eglwys, gyda mynediad i'r anabl a

chyfleusterau newid babanod. Mae'n welliant ar raddfa fach, ond i riant newydd gallai fod y gwahaniaeth rhwng cymryd rhan mewn gweithgareddau cymunedol neu aros gartref.

Er bod gwneud adeiladau'n fwy hygyrch yn gorfforol yn hanfodol, mae hefyd yn bwysig ystyried ystod ehangach o addasiadau a ffyrdd o weithio er mwyn sicrhau bod lleoedd yn wirioneddol gynhwysol a chroesawgar yn yr ystyr ehangaf. Yn ogystal â gweithio i fynd i'r afael ag unigrwydd ac unigedd drwy neuaddau pentref, mae Community First wedi cynhyrchu canllawiau ar wneud lleoliadau'n [ystyriol o ddementia](#) drwy ystyried sut y gall dyluniad a chynllun adeilad ei wneud yn fwy hygyrch.³⁶

Mae'r awgrymiadau'n cynnwys osgoi lloriau caboledig a allai edrych yn wlyb neu'n llithrig, lleihau sŵn diangen a darparu arwyddion cyfeiriadedd, sydd i gyd yn helpu pobl â dementia ond hefyd yn gyffredinol yn gwneud adeiladau'n fwy hygyrch i bobl â nam ar y synhwyrau a gallant helpu'r rhai sy'n bryderus neu'n swil mewn mannau cyhoeddus i deimlo'n fwy cartrefol.

Space and Place (Gogledd Iwerddon)

Cynhaliwyd y rhaglen Space and Place, a weithredir ar ran y Gronfa gan Sefydliad Cymunedol Gogledd Iwerddon, rhwng 2013 a 2018. Buddsoddodd £15 miliwn i helpu cymunedau i ddatblygu mannau lleol nad oeddent yn cael eu defnyddio llawer, er mwyn eu gwneud yn fwy perthnasol ac yn apelio at bobl leol, gyda gwell iechyd a lles yn nod cyffredinol. Defnyddiodd Burren Vision yn Newry, er enghraifft, grant o £346,008 i ailadeiladu clwb ieuencid 40 oed i gyfleuster newydd i apelio i'r gymuned ehangach ar draws trefi cyfagos. Defnyddiodd Killylea Silver Band grant o £339,573 i adfywio adeilad ysgol adfeiliedig i neuadd gymunedol.

Cymerodd cyfanswm o 9,800 o bobl ran mewn gweithgareddau, digwyddiadau neu raglenni a gynhaliwyd drwy Space and Place, gydag 83% yn adrodd am well iechyd a lles. Gweithiodd y rhaglen hefyd i wneud cyfleusterau'n fwy deniadol a hygyrch i ystod amrywiol o bobl o wahanol gefndiroedd cymunedol. Erbyn 2018, roedd 757 o bobl wedi cynyddu eu defnydd o fannau gwyrdd cymunedol drwy'r rhaglen a nododd 10,323 welliannau mewn cydlyniant cymdeithasol ac amrywiaeth leol, gyda 13% o'r rhai a holwyd yn dweud bod hyn yn lleihau eu hofn o droseddu ac ymddygiad gwrthgymdeithasol.³⁷

Brwydro yn erbyn unigedd a dod â phobl at ei gilydd

Mae'r seilwaith cymunedol rydym yn ei ariannu wedi'i gynllunio i hwyluso cysylltiadau – mae hynny'n golygu dod â phobl at ei gilydd. Mae canolfannau cymunedol a mannau a rennir yn rhoi mynediad i bobl at gyfleoedd a gweithgareddau sy'n annog rhyngweithio. Gall hyn gyfrannu at ymdeimlad o gymydog a gall helpu i wella ymddiriedaeth, balchder lleol a chydlyniant cymdeithasol – pob agwedd ar gyfalaf cymdeithasol, sy'n allweddol i gymuned gref a chysylltiedig.

Mae canolfannau cymunedol yn helpu i ehangu rhwydweithiau a lleihau unigrwydd ac arwahanrwydd. Er enghraifft, yn Clase, sefydlodd y grŵp Buddsoddi'n Lleol fore brecwast wythnosol i helpu i ddod â phobl at ei gilydd. Gan ddefnyddio dim ond £50 o grant, mae bellach yn hunangynhaliol ac mae wedi tyfu i fod yn siop un stop gymunedol gyda swyddog tai lleol yn mynychu i roi cyngor, man casglu ar gyfer yr undeb credyd lleol, a banc bwyd a ddechreuwyd gan drigolion lleol cyn cael ei gymryd drosodd gan y grŵp i reoli'r galw cynyddol. Yn Hubberston a Hakin, daeth y gymuned Buddsoddi'n Lleol at ei gilydd i brydlesu adeilad Cyngor Gwledig Sir Benfro a gaewyd yn ddiweddar yn 2016. Cafodd yr adeilad ei drosglwyddo'n swyddogol i'r gymuned yn 2018, ac erbyn hyn mae'n ganolfan

ffyniannus a ddefnyddir gan 300 o bobl bob wythnos, gyda gweithgareddau'n cynnwys dosbarthiadau ymarfer corff i bobl â chyflyrau iechyd hirdymor a chlwb cinio bobl hŷn.³⁸

Adeiladu cyfalaf cymdeithasol

Mae Big Local wedi canfod bod cael lleoedd a rennir i gwrdd a chyflawni prosiectau yn hanfodol i lwyddiant y prosiectau hynny. Yn aml, y prosiectau Big Local sydd wedi cael trafferth sefydlu hunaniaeth mewn ardal yw'r rhai sydd heb fynediad i ganolfan gymunedol neu fan cyfarfod tebyg a rennir.³⁹ Adolygodd [Ambition for Ageing](#) ym Manceinion Fwyaf lenyddiaeth academiaidd ar y rôl sydd gan fannau a rennir wrth gyfrannu at gymunedau, gan awgrymu bod amrywiaeth o seilwaith yn fuddiol gan fod gwahanol fathau o leoedd yn cyfrannu at greu gwahanol fathau o gyfalaf cymdeithasol – bondio a phontio. 40 Mae cyfalaf bondio yn cael ei adeiladu pan fyddwn yn rhyngweithio â phobl sy'n rhannu nodweddion personol fel ffydd, anabledd, bod yn rhieni neu ddi-ddordeb neu hobi a rennir. Mae cyfalaf pontio yn bwysig am ei fod yn creu rhwydweithiau a pherthnasoedd ar draws a rhwng pobl a grwpiau amrywiol.

Gwnaethom ariannu [Canolfan Gymunedol Andalus](#) yn Sheffield i helpu'r cymunedau Affricanaidd ac Arabaidd lleol i adeiladu cyfalaf bondio cymdeithasol drwy ddod at ei gilydd i gefnogi ei gilydd drwy roi hwb i gyflogadwyedd, cefnogi mudwyr diweddar i gyflawni hunangynhaliol, a darparu cyfleoedd rhwydweithio i ddod â'r cymunedau'n agosach at ei gilydd. Drwy ein grantiau, mae'r sefydliad wedi cyflogi rheolwyr, rhyngwrwyd; gwasanaethau cyfieithu; dosbarthiadau Saesneg; grwpiau cymdeithasol ar gyfer aelodau oedrannus a phobl ifanc; a chymorth i ddod o

hyd i waith i aelodau'r gymuned sy'n rhieni sengl, yn oedrannus, neu sydd ag anawsterau dysg.

Mae'r cymorth hwn wedi caniatáu i'r ganolfan gymunedol wasanaethu fel bwlwark yn erbyn rhai o effeithiau'r pandemig, gan helpu dwy gymuned lleiafrifoedd ethnig i aros gyda'i gilydd yn ystod cyfnod arbennig o ynysig.

Rydym hefyd yn cefnogi cyfalaf pontio cymdeithasol, gan ddod ag ystod eang o bobl at ei gilydd i ddatblygu cysylltiadau newydd. Gwnaethom ariannu [Canolfan Gofal Cymunedol Larne](#) yng Ngogledd Iwerddon i redeg y prosiect Link, gan gefnogi pobl hŷn yn ardal Larne sydd wedi'u hynysu neu mewn afiechyd – sefyllfa a rennir, ond nid hunaniaeth a

rennir.

Cyn Covid-19 yn effeithio ar gynlluniau'r prosiect hanner ffordd drwy ei hail flwyddyn, roedd y ganolfan eisoes wedi croesawu dros 1,000 o gyfranogwyr i'w digwyddiadau amrywiol, gan gynnwys sesiynau côr, clybiau brecwast a theithiau sinema. Gyda'r cyfnod clo yn ei le, llwyddodd y sefydliad wneud dros 500 o ymyriadau cymorth megis dosbarthu parseli bwyd a basgedi blodau, neu alw i wirio cleientiaid, gan ddangos pwysigrwydd seilwaith cymdeithasol sydd wedi'i wreiddio'n lleol pan fydd heriau annisgwyl yn codi.

Tyfu Asedau Cymunedol ac Asedau Cymunedol (Yr Alban)

Cynhaliwyd y rhaglen tyfu Asedau Cymunedol yn yr Alban rhwng 2006 a 2016, ac yna Asedau Cymunedol rhwng 2016 a 2020. Nod y ddwy raglen oedd rhoi rwy o reolaeth a dylanwad i gymunedau ledled yr Alban dros eu dyfodol drwy berchnogaeth a datblygiad asedau lleol. Yn gyffredinol, buddsoddodd y rhaglenni £106.9 miliwn mewn grantiau cyfalaf a refeniw ar draws 219 o brosiectau, yn ogystal â £6.2 miliwn o grantiau datblygu.

Roedd llawer o brosiectau a ariannwyd yn canolbwyntio ar ddatblygu neu adnewyddu manau cymunedol a rennir sy'n gwasanaethu fel canolfannau lleol. Dyfarnwyd caniatâd cynllunio i Gwmni Cymunedol Dalmally ar gyfer neuadd gymunedol newydd, a agorodd yn 2012. Dangosodd presenoldeb cynnar werth y prosiect: o boblogaeth o ddim ond 350 o bobl, mynychodd 100 ceilidh bentref, mynychodd 150 arddangosfa tân gwyllt, ac amcangyfrifwyd bod 150 o

bobl yn defnyddio'r neuadd yn rheolaidd ar gyfer gweithgareddau flwyddyn ar ôl agor. Ar ynys Foula yn y Shetlands, ariannwyd Ymddiriedolaeth Trydan Foula i ddatblygu prosiect tyrbîn gwynt. Cyn y prosiect, nid oedd gan Foula gyflenwad pŵer dibynadwy, ond mae bellach yn hunangynhaliol.

Canfu arolwg o brosiectau Tyfu Asedau Tyfu ar ôl y cam cyntaf fod tua 36,000 o bobl ledled yr Alban yn defnyddio gwasanaethau a chyfleusterau sy'n eiddo i'r gymuned a ariannwyd drwy'r rhaglen. Y prif fanteision unigol a amlygwyd yn yr arolwg oedd: gwneud ffrindiau a chysylltiadau newydd (49%), arbed arian (28%), datblygu sgiliau newydd (17%) a gwella ffitrwydd corfforol (19%). Ar y pryd, roedd dros 700 o bobl yn ymwneud â rheoli prosiectau ar draws 81 o brosiectau gweithredol, a thua 1,700 o wirfoddolwyr rheolaidd.

Yr amgylchedd adeiledig fel asiant ar gyfer newid

Mae seilwaith gweithredol sy'n gwasanaethu anghenion lleol yn gwbl hanfodol ar gyfer creu a chynnal cymunedau cysylltiedig a chryf. Mae ein grantiau yn hwyluso hyn drwy roi cymunedau i arwain, fel yr ydym wedi archwilio, helpu VCS a grwpiau llawr gwlad i yrru'r agenda seilwaith drwy berchnogaeth gymunedol, cwrdd â bylchau yn y farchnad leol, neu sicrhau bod mannau a rennir yn cael eu creu.

Wrth symud ymlaen, gall y dull hwn ddod yn fwy na chyfanswm ei rannau, gan fynd y tu hwnt i ddiwallu anghenion lleol uniongyrchol i ddechrau mynd i'r afael â llawer o'r materion systemig a'r materion sy'n ein hwynebu fel cymdeithas. Mae'r Pwyllgor Newid Hinsawdd, er enghraifft, wedi tynnu sylw at sut y gallai perchnogaeth gymunedol o seilwaith ynni fod yn hanfodol ar gyfer goresgyn negyddoldeb lleol a chanfyddiadau o 'cael ei wneud i'. Mewn blog ar Fferm Wynt Westmill, fferm wynt lawn gyntaf y DU, nododd yr Uwch Ddadansoddwr Indra Thillainatha: "Sefydlwyd ail gydweithfa i ehangu gweithgareddau ar y fferm gyda gosod fferm solar [...] agwedd amlwg ar y cynllun fferm solar oedd na chafodd unrhyw wrthwynebiadau yn ystod y cam cais cynllunio, tystiolaeth, efallai, fod profiad y fferm wynt sy'n eiddo i'r gymuned wedi mynd i'r afael ag unrhyw bryderon cyffredinol." ⁴¹

Mae adroddiad gan Ysgol Economeg Llundain wedi tynnu sylw yn yr un modd at sut y gallai busnesau cymunedol fod yr ateb i fethiant strydoedd mawr a gafodd eu taro'n galed gan Covid-19. "Gall busnesau a reolir yn y gymuned sicrhau manteision, megis mwy o deyrngarwch cwsmeriaid, sy'n caniatáu iddynt lwyddo lle nad yw busnesau masnachol yn gwneud hynny," meddai'r adroddiad. Mae hyn ochr yn ochr â manteision eraill, gan gynnwys gwasanaethu fel 'lleoliadau cyrchfan' i gynyddu nifer yr ymwelwyr, gan apelio at sylfaen cwsmeriaid amrywiol drwy dargedu grwpiau sydd heb eu diogelu, ac adeiladu gwytnwch drwy ymgymryd â stiwardiaeth ehangach ar gyfer yr ardal leol y tu hwnt i wneud elw. Mae Neuadd y Dref Hebden Bridge – un o'r ychydig ganolfannau dinesig sy'n eiddo i'r gymuned yn y DU – yn enghraifft dda o'r pwynt olaf hwn, gyda'r adroddiad yn tynnu sylw at ei "rôl bwysig yn adferiad y dref o ddigwyddiadau llifogydd mawr yn 2012, 2015 a 2020".⁴²

Bydd Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn parhau i chwarae rhan bwysig yn y broses barhaus hon, drwy helpu cymunedau i lunio eu seilwaith hanfodol yn ôl eu hangen a'u dymuniad. Wrth i ddulliau newydd ddod i'r amlwg, ein nod yw cadw i fyny ag arloesedd cymunedol, gan helpu gweledigaeth sy'n canolbwyntio'n lleol ar gymdeithas ehangach i wreiddio ledled y DU drwy seilwaith cymunedol o bob siâp a maint.

Nodiadau ôl

- 1 Bagnall, A., et al. (2018). Places, spaces, people and wellbeing: a systematic review of interventions to boost social relations through improvements in community infrastructure. [ar-lein] ar gael: whatworkswellbeing.org/product/places-spaces-people-and-wellbeing/ [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 2 Pollard, G., Studdert, J. and Tiratelli, L. (2021). Community power: the evidence. [ar-lein] ar gael: localtrust.org.uk/insights/research/community-power-the-evidence/ [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 3 What Works Centre for Wellbeing and Happy City (2019). Understanding thriving communities. [ar-lein] ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/media/insights/documents/Understanding-Thriving-Communities.pdf [wedi'i weld 24 Mai 2021].
- 4 Holtom, D. (2020). Invest Local: the first three years. [ar-lein] ar gael: bct.wales/uploads/resources/2020-02-12-49-1-invest-local-report-final.pdf [wedi'i weld 24 Mai 2021].
- 5 Harries, R. and Miller, S. (2020). Community business: the power on your doorstep. [ar-lein] ar gael: powertochange.org.uk/research/community-business-the-power-on-your-doorstep/ [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 6 Thornton, A., et al. (2019). Adroddiad gwerthuso'r Gronfa Busnes Cymunedol. [ar-lein] ar gael: powertochange.org.uk/research/community-business-fund-interim-evaluation-report/ [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 7 Mae cod post TW34 1 White Rock yn dod o dan LSOA Hastings 009B, sydd wedi'i rancio rhif 333 allan o 32,844 o gymdogaethau ym [Mynegeion Amddifadedd Lloegr 2019](#), gan ei roi yn y 1.01% mwyaf difreintiedig.
- 8 Mae data [Land Registry](#) yn dangos bod prisiau tai cyfartalog yn Hastings wedi codi 43% ers 2015, o'i gymharu â 31.9% ar draws y DU gyfan.
- 9 Dobson, J., et al. (2019). Space to thrive: a rapid evidence review of the benefits of parks and green spaces for people and communities. [ar-lein] ar gael: heritagefund.org.uk/publications/space-thrive [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 10 Eadson, W., et al. (2021). Parks for people: why should we invest in parks? [ar-lein] ar gael: heritagefund.org.uk/publications/parks-people-why-should-we-invest-parks [wedi'i weld 28 Mehefin 2021].
- 11 Daw'r holl ddata yn yr adroddiad hwn o ffynonellau mewnol Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol neu adroddiadau monitro deiliaid grantiau, oni chyfeirir atynt fel arall. Geiriau allweddol a ddefnyddir i chwilio cofnodion grant ar gyfer gwaith adeiladu ac adnewyddu: adnewyddu, dodrefn, tir, adeiladu, cynnal a chadw, boeler, ffens, parcio, adnewyddu, storio, addurno, warws, adnewyddu, gosod, ffenestri newydd, inswleiddio, gwresogi newydd, ail-osod, tarmac, adfywio, dadfeilio, cyflenwad trydan, cyflenwad dŵr, to, gwelliannau cyfalaf, system wresogi. Geiriau allweddol a ddefnyddir i chwilio cofnodion grant ar gyfer seilwaith hygyrchedd: hygyrchedd, mynediad i'r anabl, mynediad i bobl anabl, toiledau i'r anabl, mynediad i gadeiriau olwyn, mynediad i gadeiriau gwthio, dylunio hygyrch, arwyddion hygyrch, ramp. Geiriau allweddol a ddefnyddir i chwilio cofnodion grant ar gyfer neuaddau pentref a chanolfannau cymunedol: canolfan gymunedol, canolfannau cymunedol, neuadd bentref.
- 12 Ym mhob achos yn yr adroddiad hwn, mae 'y pum mlynedd diwethaf' yn cwmpasu'r cyfnod o ddechrau'r flwyddyn ariannol 2016/17 hyd at ddiwedd y flwyddyn ariannol 2020/21, h.y. 1 Ebrill 2016 i 31 Mawrth 2021.
- 13 Mae'r ffigurau'n adio hyd at fwy na £650 miliwn gan fod rhai prosiectau'n cwmpasu nifer o gateoriau.

- 14 Power to Change (2020). The impact of community businesses on people. [ar-lein] ar gael: powertochange.org.uk/research/impact-community-businesses-people/ [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 15 Harries, R. and Miller, S. (2020).
- 16 Thornton, A., et al. (2019).
- 17 Plunkett Foundation (2020). Community pub case study: The Antwerp Arms. [ar-lein] ar gael: plunkett.co.uk/wp-content/uploads/Community-Pub-Case-Study-Antwerp-Arms-2020-v2.pdf [wedi'i weld 24 Mai 2021].
- 18 Power to Change (2017). Craufurd Arms pub [ar-lein] ar gael: powertochange.org.uk/what-is-community-business/stories/craufurd-arms-pub/ [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 19 Harries, R. and Miller, S. (2020).
- 20 Scottish Parliament (2021). Motion S5M-24128 [ar-lein] ar gael: parliament.scot/chamber-and-committees/votes-and-motions/votes-and-motions-search/S5M-24128 [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 21 Power to Change (2020). Cais am grant i Gronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol ar gyfer Cynllun Ymateb Cymunedol Covid-19 [heb ei gyhoeddi]
- 22 Locality (2018). Places and spaces: the future of community asset ownership. [ar-lein] available at: locality.org.uk/wp-content/uploads/2018/03/Locality-Places-and-spaces-report-final.pdf [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 23 Co-operative Group and Locality (2020). In community hands: lessons from the past five years of community asset transfer. [ar-lein] ar gael: locality.org.uk/wp-content/uploads/2020/03/COP33979_In-Community-Hands_2020.03.18.pdf [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 24 French, M. (2016). Evaluation of the Scottish Land Fund 2012-16. [ar-lein] ar gael: gov.scot/publications/evaluation-scottish-land-fund-2012-16/ [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 25 McFarlane, M. (2021). Scottish Land Fund: evaluation. [ar-lein] ar gael: gov.scot/publications/scottish-land-fund-evaluation/ [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 26 Northfleet Big Local (2018). Plan for years 5 and 6. [ar-lein] ar gael: northfleetbiglocal.com/wp-content/uploads/2018/10/NBL-Plan-Years-5-and-6.pdf [wedi'i weld 10 Mai 2021].
- 27 Building Communities Trust (2020). Plas Madoc Leisure Centre. [ar-lein] ar gael: bct.wales/uploads/resources/2020-11-24-39-1-plas-madoc-leisure-centre.pdf [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 28 Community Led Homes (2020). Case study: North Ormesby Community Land Trust. [ar-lein] ar gael: communityledhomes.org.uk/sites/default/files/inline-files/HA_CLT%20Partnerships%20-%20North%20Ormesby,%20Mai%202020.pdf [wedi'i weld 12 Gorffennaf 2021].
- 29 Local Government Association (2019). Building cohesive communities. [ar-lein] ar gael: local.gov.uk/sites/default/files/documents/10.31%20Community%20cohesion%20guidance_04.2.pdf [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 30 Holtom, D. (2020).
- 31 Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (2019). Measures of national wellbeing. [ar-lein] ar gael: ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/wellbeing/articles/measuresofnationalwellbeingdashboard/2018-04-25 [wedi'i weld 24 Mai 2021].
- 32 Building Communities Trust (2017). Invest Local Plas Madoc Driving Change Plan. [ar-lein] ar gael: bct.wales/uploads/resources/2019-11-13-54-1-driving-change-plan-exc-financ.pdf [wedi'i weld 31 Mai 2021].

- 33 Local Trust (2019). The halfway point: reflections on Big Local. [ar-lein] ar gael: localtrust.org.uk/insights/research/the-halfway-point/ [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 34 Local Trust (2020). Big Local and community economic development. [ar-lein] ar gael: localtrust.org.uk/wp-content/uploads/2021/04/Community-Economic-Development-case-studies.pdf [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 35 Passivhaus Trust (2016). Passivhaus aspirations for Wereham Village Hall. [ar-lein] ar gael: passivhaustrust.org.uk/news/detail/?nid=626 [wedi'i weld 29 Mehefin 2021]
- 36 Cymdeithas Astudiaethau Dementia (2019). Dementia friendly village halls: a guide and checklist. [ar-lein] ar gael: nalc.gov.uk/library/our-work/health/3482-dementia-friendly-village-halls-guide-and-checklist/file [wedi'i weld 17 Mai 2021].
- 37 S3 Solutions (2018). Space and Place NI final evaluation. [ar-lein] ar gael: communityfoundationni.org/wp-content/uploads/2019/09/Space-Place-Evaluation-Report-for-Web.pdf [wedi'i weld 28 Mehefin 2021]
- 38 Building Communities Trust (2021). Strong Welsh communities. [ar-lein] ar gael: bct.wales/uploads/resources/2021-01-26-08-1-bct-stronger-welsh-communities.pdf [wedi'i weld 31 Mai 2021].
- 39
- 40
- Local Trust (2019).
- Yarker, S. (2019). Social infrastructure: how shared spaces make communities work. [ar-lein] ar gael: gmcvo.org.uk/publications/social-infrastructure-how-shared-spaces-make-communities-work [wedi'i weld 24 Mai 2021].
- 41 Thillainatha, I. (2014). Community ownership in action. [ar-lein] ar gael: theccc.org.uk/2014/12/15/community-ownership-in-action/ [wedi'i weld 17 Mehefin 2021].
- 42 Lee, N. and Swann, P. (2020). Saving the high street: the community takeover. [ar-lein] ar gael: powertochange.org.uk/wp-content/uploads/2020/10/Saving-the-High-Street-the-community-takeover-Report.pdf [wedi'i weld 17 Mehefin 2021].

Ymwadiad cyfreithiol

Mae'r adroddiad hwn yn adrodd straeon personol am ddeiliaid grantiau a staff ac yn rhannu enghreifftiau o'r hyn sydd wedi gweithio'n dda i eraill. Nid yw unrhyw farn, meddyliau neu farn a fynegir gan ddeiliaid grantiau a staff o reidrwydd yn cynrychioli barn, meddyliau na barn Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol ("y Gronfa"). Nid yw'r Gronfa yn cymeradwyo nac yn argymhell unrhyw sefydliad a grybwyllir, ac nid yw ychwaith yn cymeradwyo unrhyw gynnwys allanol sy'n gysylltiedig â'r adroddiad hwn.

Ni ddylid cymryd cynnwys yr adroddiad hwn fel cyfarwyddyd, arweiniad na chynghor ac ni ddylech ddibynnu ar y wybodaeth yn yr adroddiad hwn fel dewis amgen i gynghor proffesiynol.

I'r graddau llawnaf a ganiateir gan y gyfraith, nid yw'r Gronfa'n derbyn unrhyw gyfrifoldeb ac yn datgelu'r holl atebolrwydd i unrhyw drydydd parti sy'n honni ei fod yn defnyddio neu'n dibynnu am unrhyw reswm o gwbl ar yr adroddiad, mae ei gynnwys, ei gasgliadau, unrhyw ddarn, gwelliant ail-lunio a/neu addasiad gan unrhyw drydydd parti ar eu risg eu hunain yn llwyr. Nid ydym yn gwneud unrhyw sylwadau na gwarantau, boed yn ddatganedig neu'n oblygedig, bod cynnwys yr adroddiad hwn yn gywir, yn gyflawn neu'n gyfredol.

© Hawlfraint y Goron 2021

Mae'r cyhoeddiad hwn wedi'i drwyddedu o dan delerau'r Drwydded Llywodraeth Agored v3.0 ac eithrio lle y nodir fel arall. I weld y drwydded hon, ewch i nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence/version/3/

Os ydym wedi nodi unrhyw wybodaeth hawlfraint trydydd parti bydd angen i chi gael caniatâd gan ddeiliaid yr hawlfraint dan sylw. Mae'r cyhoeddiad hwn ar gael yn gov.uk/government/publications

Dylid anfon unrhyw ymholiadau ynglŷn â'r cyhoeddiad hwn atom yng Nghronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, 1 Plough Place, Llundain, EC4A 1DE, neu gallwch anfon e-bost atom yn knowledge@tnlcommunityfund.org.uk.

Mae'r tîm Gwybodaeth a Dysgu yng Nghronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn rhannu mewnwelediadau o brofiad ein grantiau a'r gwahaniaeth y mae'n ei wneud. Os hoffech ddweud wrthym beth yw eich barn am yr adroddiad hwn, neu rannu canfyddiadau a dysgu perthnasol, anfonwch e-bost atom yn knowledge@tnlcommunityfund.org.uk

Cysylltiadau allweddol: Temoor Iqbal ac Anne-Mari Hall
Dylunio: Colin Turner

Fersiwn 1 Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol. Cyhoeddwyd ym mis Awst 2021.
Cyfeirnod: KL21-06